

*the Crimea depicted on a white neutral background). The publication questioned the authorship of unique drawings from the State Historical Museum, which were attributed to P. Svinin. On the basis of the comparative analysis it is proved that at least seven of them belong to the hands of H. Geysler.*

**Key words:** *attribution, visual sources, expedition, Crimea, etching, P. Pallas, H. Geissler.*

Одержано 06.03.2018.

УДК 378.011.3-051:796]:613.9(091)

**Тамара Єрїчева,  
Ольга Палієнко  
(Переяслав-Хмельницький)**

## **ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я ШКОЛЯРІВ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

*Мета статті – обґрунтувати необхідність осмислення підготовки вчителів фізичної культури до збереження та зміцнення здоров'я школярів, спираючись на історичний аспект. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності та системного аналізу фактів і подій.*

*Критичний рівень здоров'я і фізичного розвитку учнівської молоді викликає велике занепокоєння. Головна роль у процесі формування готовності до здорової життєдіяльності підростаючого покоління належить учителю.*

*У статті висвітлюється історія підготовки вчителів фізичного виховання. Проаналізовано навчальні плани, за якими здійснювалась підготовка фахівців у різні періоди розвитку суспільства. Зроблена спроба виявити дисципліни, вивчення яких сприяло б формуванню навичок здорового способу життя в учнів.*

*Результати дослідження дали можливість виявити, що підготовка фахівців з фізичного виховання здійснювалась, починаючи з середини XVIII ст. Аналіз навчальних планів показав, що дисципліни, за якими готували учителів фізичної культури, є основою для виховання здорової особистості.*

**Ключові слова:** *підготовка учителів, фізичне виховання, збереження та зміцнення здоров'я, навчальні плани.*

Майбутнім кожної країни є діти, від яких залежить її процвітання. У той же час, стан здоров'я молодого покоління в нашій країні викликає велике занепокоєння. Майже 90 % дітей, школярів, студентів мають проблеми зі здоров'ям, у 60 % дітей і підлітків діагностують різноманітні дефекти фізичного розвитку, понад 50 % мають незадовільну фізичну підготовку. Критичний рівень здоров'я і фізичного розвитку учнівської молоді, внаслідок зниження рухової активності при зростаючому статичному і психоемоційному напруженні процесу навчання, впровадженні комп'ютерних технологій у повсякденний побут, несприятливих екологічних умовах, зростанні антисоціальних проявів серед учнівської молоді, висувають першорядне завдання перед державними органами, педагогічною громадськістю – збереження та зміцнення здоров'я школярів, формування в них навичок здорового способу життя [3].

Велика роль у процесі формування готовності до здорової життєдіяльності підростаючого покоління належить учителю, зокрема фізичної культури, що виступає носієм цінностей фізичної культури, дієвим чинником оздоровлення учнів. У зв'язку з цим, педагоги-науковці, викладачі-методисти та фахівці з фізичної культури ведуть інтенсивні пошуки нового змісту, форм і методів підвищення якості підготовки вчительських кадрів з фізичного виховання, діяльність яких плідно впливає на забезпечення й розвиток фізичного, психічного і духовного здоров'я підростаючого покоління [5].

Творчому пошуку шляхів покращення підготовки вчительських кадрів з фізичного виховання та вирішенню низки проблем, що гостро постають перед сучасними вищими педа-

гогічними закладами, сприятиме вивчення, переосмислення та конструктивне використання історико-педагогічних надбань минулого.

Мета статті – обґрунтувати необхідність осмислення підготовки вчителів фізичної культури до збереження та зміцнення здоров'я школярів, спираючись на історичний аспект.

У психолого-педагогічній науці проблема формування потреби здорового способу життя школярів досліджувалася в різних напрямках. Так, вивченням сутності здорового способу життя займалися В.Бобрицька, В.Василенко, В.Грушко, В.Кузьменко, практичний аспект формування здорового способу життя школярів висвітлено в працях Г.Власюк, Г.Голобородько, М.Зубалій, Д.Касенок, С.Лапаєнко, С.Свириденко, А.Турчак. Різним аспектам професійно-педагогічної підготовки студентів факультетів фізичного виховання вищих педагогічних закладів України присвячено дослідження сучасних науковців Г.Грибан, М.Данилка, Л.Єлісеєвої, Л.Іванової, Н.Крутогорської, Л.Сущенко, А.Цюся, Б.Шияна та ін. Історію підготовки учителів фізичної культури вивчали Д.Латишина, А.Скворцов, В.Столбов. Водночас, під час аналізу наявної на сьогодні наукової літератури з окресленої тематики, встановлено, що проблема підготовки вчителів фізичної культури до збереження та зміцнення здоров'я школярів в історичному аспекті не була предметом спеціального дослідження.

Для організації майбутніх учителів фізичної культури до збереження та зміцнення здоров'я школярів, перш за все, необхідно проаналізувати етапи розвитку підготовки вчителів фізичної культури. Оскільки поступове введення нових предметів для підготовки фахівців з фізичної культури дає змогу зрозуміти, чому майбутній вчитель має можливість формувати в учнів потребу здорового способу життя як одного з аспектів безпеки життєдіяльності.

А.Скворцов, даючи наукове обґрунтування галузі розвитку фізичного виховання, відзначив, що починаючи з середини XVIII ст. у Росії стала здійснюватися підготовка фахівців з гімнастики, фехтування і плавання для фізичної підготовки російської армії. Також у цей час фізичне виховання вводилося як обов'язковий предмет у військових і деяких цивільних закладах освіти.

У другій половині XIX ст. у Росії, формування кадрів з фізичного виховання набуває організованого характеру. Підготовка вчителів гімнастики для початкових шкіл, гімназій, комерційних і реальних училищ – це один із кроків до виховання здорового способу життя у молодих людей. Також науковець зазначає, що на початку XX ст. фізичне виховання носило не тільки суто фізичний характер, але почало відповідати за здоров'я людини і її подальший розвиток, який можливий лише з одночасним удосконаленням самої людини. З огляду на це, учений доходить висновку, що постала необхідність внести «надзвичайно важливий коректив у боротьбі з вимогами часу: це якнайповнішу охорону і життя, і здоров'я людини, хоч би яким видом діяльності вона не займалась і хоч би в яких умовах добробуту вона не перебувала» [9, с.49-51].

Розглядаючи науковий доробок В.Столбова з теми нашого дослідження, не можна не згадати про описані ним вимоги до організації Вищих Курсів імені П.Ф.Лесгафта, які з 1897 р. одержали назву «Курси виховательок і керівниць фізичної освіти». До навчального плану курсів входили такі дисципліни як хімія, анатомія, фізіологія, ембріологія, біологія, ботаніка, зоологія, гігієна, психологія, фізичні вправи й ігри та ін. На вивчення медико-біологічних наук відводилося 35% від загального обсягу годин [10].

Предметом особливої уваги слухачів і випускників курсів були роботи П.Лесгафта і М.Пирогова. Наукові праці П.Лесгафта («Основи природної гімнастики», «Про відношення анатомії до фізичного виховання», «Приготування вчителів гімнастики у державах Західної Європи»), і М.Пирогова («Питання життя», «Школа життя», «Погляд на загальний статут наших університетів») досконало вивчалися слухачами курсів, їхні ідеї впроваджувалися у навчальному процесі [1].

Водночас, чільне місце в навчальному плані вчительських семінарій посідав предмет «Головні основи педагогіки». Принагідно зауважимо, що до програми цього курсу включалися розділи «Фізичне виховання дітей», «Гігієнічні умови шкільного приміщення» та ін. Таким

чином, педагогічні і гігієнічні фактори мали вагомий вплив на розвиток змісту освіти фізичного виховання.

Необхідно підкреслити, що значне місце у підготовці вчителів фізичного виховання займала педагогічна практика. Вихованці відвідували зразкові уроки у міських училищах двічі на тиждень, потім кожний складав письмовий відгук про такий урок. Пробний урок обговорювали на конференції під головуванням директора, де були присутні наставник, класний учитель міського училища і всі вихованці інституту. Отже, педагогічна практика доводила, що продуктивність діяльності неможлива без своєчасного засвоєння і застосування спеціальних знань, вмінь і навичок з основ наук для збереження здоров'я та захисту життя людини [7].

Проблема безпеки життєдіяльності вирішувалася також при організації курсів у спортивно-гімнастичних товариствах, які створювалися з метою підготовки викладачів та інструкторів для проведення занять у гуртках і секціях. На навчання приймали випускників гімназії, що дозволяло їм викладати гімнастику в середніх закладах освіти. Так, у 1907 р. при Московському товаристві для сприяння фізичному розвитку учнів і молоді відкрилися однорічні курси викладачів. Програма цих курсів передбачала вивчення таких дисциплін: анатомії – 52 год., гігієни фізичних вправ – 20 год., історії і методики фізичних вправ – 13 год., ігор, вправ з м'ячем, пробних уроків – 74 год., гімнастики – 52 год., фехтування – 26 год., боксу – 13 год., боротьби – 26 год., обов'язкові заняття з лиж, греблі та ковзанів. Кількість слухачів на курсах становила 15-20 осіб [9].

У вищих педагогічних закладах України підготовка вчителів фізичного виховання відбувалася на Фребелівських курсах у Харкові і Фребелівському педагогічному інституті у Києві. Згідно з положенням, затвердженим у 1907 р., Фребелівський педагогічний інститут мав за мету готувати слухачів до навчально-виховної діяльності. До інституту могли вступати особи віком від 16 до 40 років, які закінчили шестикласну гімназію [9]. Зауважимо, що навчальними планами цього інституту було передбачено викладання таких предметів як педагогіка, анатомія і фізіологія людини з елементами патології, гігієна, надання першої допомоги, психологія і основи вчення про душу дитини, основні дитячі хвороби тощо. Навчальний план майже не відрізнявся від аналогічних документів учительських семінарій та інститутів. Теоретичні заняття поєднували з практикою у школі.

Водночас, з'являються курси з підготовки вчителів фізичної культури на яких викладалися також гімнастика, історія педагогіки, педагогіка, психологія, історія філософії, хімія, фізика, ботаніка, історія російської літератури, історія XIX ст., логіка, історія мистецтв, методика викладання, патологічна практика тощо. Значна увага приділялася лабораторним заняттям і педагогічній практиці. При курсах діяла початкова школа. Для практики виховательок дошкільних закладів використовувався народний дошкільний заклад фребелівського товариства. У 1911 р. при вищих педагогічних фребелівських курсах заснуються Курси фізичної освіти з підготовки викладачів гімнастики для середніх закладів освіти. Аналізуючи навчальні плани, необхідно зауважити, що навчання вчителів фізичної культури доповнювали такі дисципліни як історія і методика фізичних вправ, лижний спорт, легка атлетика, ковзани і плавання [9]. Вивчення таких дисциплін визначає право вчителів фізичного виховання на забезпечення морального, розумового і фізичного здоров'я людини.

Зазначимо, що в приватних закладах освіти підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання здійснювалася на педагогічних курсах і в школах масажу, лікувальної, гігієнічної і педагогічної гімнастики. Так, у 1910-1919 рр. Вища школа при біологічній лабораторії П.Ф.Лесгафта мала три відділення: історичної, природничої і фізичної освіти. У навчальному плані з чотирирічним терміном навчання значна увага приділялася загальноосвітній підготовці, на яку передбачалося 39,9 % від загального обсягу годин, на біологічні науки – 25,0 %, фізичну освіту – 17,9 %, педагогічні науки – 8,9 %, малювання, співи, музику – 8,3 % [7]. Уже сам факт вивчення такої кількості медико-біологічних, психолого-педагогічних дисциплін вчителями фізичного виховання підтверджує актуальність поставленої проблеми.

Цікавим етапом у контексті нашого дослідження є розгляд підготовки кадрів з фізичного виховання у першому інституті фізичної культури імені П.Ф.Лесгафта, який відкрився в

Петербурзі в 1919 р. За матеріальної підтримки Міністерства народної освіти у 1919 р. в інституті була організована спеціальна підготовка викладачів з фізичного виховання для середніх закладів освіти. У навчальні плани першого інституту фізичної культури входили педагогічні, біологічні науки і методика фізичного виховання.

Актуальними також, на нашу думку, є дослідження П.Ф.Лесгафта (1837-1909) – основоположника оригінальної системи фізичного виховання. Перша стаття Лесгафта «Основи природної гімнастики» визначала мету і місце фізичного виховання в гармонійному розвитку особистості. За словами П.Ф. Лесгафта, мета фізичного виховання містить три основні моменти:

- по-перше, регулярні вправи на різні групи м'язів, суглобів і зв'язок допомагають кращому розвитку їх функцій і координації організму;

- по-друге, рівномірні навантаження мають тренувальний вплив на систему забезпечення рухів (дихальну, серцево-судинну), на обмін речовин та енергії;

- по-третє, за допомогою фізичних вправ відбувається формування таких рис характеру як наполегливість, сила волі, цілеспрямованість, самоконтроль, рішучість, здібність до самооцінки, а також правила поведінки у житті [6, с.12-245].

Аналіз архівних матеріалів [2] показав, що на початку 20-х рр. ХХ ст., у зв'язку з потребами соціально-економічного розвитку суспільства й новими вимогами до початкової, середньої та вищої освіти, було перебудовано систему підготовки майбутніх учителів фізичного виховання. Відкрилися нові заклади: Харківські шестимісячні курси фізичної культури (1924), подібні короткотермінові курси в Києві, Одесі й Чернігові, а також Всеукраїнські однорічні курси в Харкові (1925), підготовка на яких здійснювалася за такими головними напрямками: шкільним, педвузівським, клубним, лікувально-профілактичним, сільським, організаційно-методичним, суддівським та науково-контрольним.

Беручи до уваги реформацію навчальних планів та програм для підготовки кадрів з фізичного культури у довоєнний і післявоєнний час, необхідно відзначити, що в 50-ті рр. ХХ ст. інститути фізичної культури готували фахівців, викладаючи такі дисципліни: анатомію і фізіологію людини, загальну педагогіку та психологію, історію фізичного виховання, теорію та методику фізичної культури. В 60-ті рр. до навчальних планів додаються спецкурси за вибором (лікарсько-педагогічний контроль, психологічна підготовка, спортивний масаж). У 70-ті рр. заклади фізичної культури готують фахівців за незмінними навчальними планами. У 80-ті до навчальних планів підготовки майбутніх вчителів фізичної культури введено спортивну морфологію, біометрію, економіку і управління фізичною культурою. Нововведення в навчальні плани з підготовки фахівців фізичної культури принесла друга половина 90-х рр. Так, у 1995 р. «Основи валеології», «Безпека життєдіяльності» як дисципліни увійшли в навчальні плани закладів освіти, які стали основою в підготовці фахівців до формування потреби здорового способу життя.

Аналізуючи процес підготовки кадрів з фізичного виховання, необхідно зауважити, що сучасні вищі навчальні заклади формують у фахівців з фізичної культури знання з таких дисциплін (анатомії, фізіології, медицини, педагогіки, психології, гігієни, методики викладання фізичного виховання, основ медичних знань, валеології, безпеки життєдіяльності), які є основою для виховання здорової особистості.

Таким чином, аналіз історичних джерел свідчить про те, що підготовка фахівців з фізичного виховання здійснювалася, починаючи з середини ХVIII ст. і це дає нам змогу проаналізувати навчальні плани, які показують, що дисципліни за яким готували учителів фізичної культури допомагають формуванню потреби здорового способу життя як одного з основних аспектів безпеки життєдіяльності.

Сучасне життя вимагає утворення нової концепції щодо ролі освіти в зміцненні здоров'я дітей та підлітків, у якій чинне місце займає фізична культура. Враховуючи той факт, що здоров'я сучасних школярів стрімко погіршується, ми вважаємо, що вихід треба шукати в принципово новому підході до розв'язання комплексної проблеми виховання культури здоров'я та безпеки життєдіяльності. А починати треба з формування культури здоров'я

майбутнього фахівця, оскільки тільки він являється потенційним носієм фізичної культури, що впливає на фізичну, духовну, інтелектуальну, моральну підготовленість вихованця.

#### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агеевец В. и др. Физическое воспитание в России. Санкт-Петербург: Ком. Техника, 1996. 25 с.
2. Бондаревский Е.Я., Кадетова А.В. О школьных программах по физической культуре // Физкультура в школе. 1987. № 3. С.31–35.
3. Зубалій М., Леонов О., Василишина. Здоров'я дітей – у небезпеці // Фізичне виховання в школі. 2006. №4. С.6–9.
4. Иванова Л.І. Підготовка майбутніх вчителів фізичної культури до фізкультурно-оздоровчої роботи з учнями загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2007. 22 с.
5. Кондрацька Г. Д. Підготовка вчителів фізичної культури до формування потреби здорового способу життя учнів протягом викладання основ безпеки життєдіяльності у загальноосвітніх закладах // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Київ: НПУ, 2002. Вип. 47. С.94-99.
6. Кулинко М.Ф. История физической культуры и спорта: Учебное пособие. Оренбургское книжное издание, 1997. С.12-245.
7. Латишина Д. История педагогики. Воспитание и образование в России (конец XIX – начало XX). Учебное пособие. Москва: «Форум», 1998. С.5-30.
8. Островерха Ю.А., Пістун І.П., Хобзей М.К. Охорона життя і здоров'я учнів та безпека їх життєдіяльності. Матеріали на допомогу вчителю. Lviv: In the «SPLOM», 1999. С.42- 105.
9. Скворцов А.Е. Подготовка кадров по физическому воспитанию в России для учебных учреждений (1905-1917 р.) // Теория и практика физической культуры. 1980. №10. С.49-51.
10. Столбов В.В. История развития физической культуры и спорта: Учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности. № 2114. «Физическое воспитание». Москва, 1982. С.1-38.

#### REFERENCES

1. Ageevets, V. i dr. (1996), *Fizicheskoe vospitanie v Rossii [Physical education in Russia]*, Com. Equipment, Sankt-Peterburg, 25 p.
2. Bondarevskiy, E. Ya.. (1987), «O shkol'nykh programmakh po fizicheskoy kul'ture» [About school programs on physical culture], *Physical education in school*, № 3, pp. 31–35.
3. Zubalii, M. (2006), *Zdorov'ia ditei – u nebezpetsi [Physical education at school]*, № 4, pp. 6–9.
4. Ivanova, L.I. *Pidhotovka maibutnykh vchyteliv fizychnoi kultury do fizkulturno-ozdorovchoi roboty z uchniamy zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk 13.00.04, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova [Preparation of future teachers of physical culture for physical culture and health work with pupils of general educational institutions: author's abstract. dis for obtaining sciences. Degree Candidate ped sciences: 13.00.04, Dragomanov National Pedagogical University]*, Kyiv, 22 p.
5. Kondratska, H.D. (2002), «Pidhotovka vchyteliv fizychnoi kultury do formuvannia potreby zdorovoho sposobu zhyttia uchniv protiahom vykladannia osnov bezpeky zhyttiedialnosti u zahalnoosvitnykh zakladakh», [Preparation of vchyteliv fizychnoi kul'turi up to the form of consumption of a healthy way of life living out by the stretch of the vikladannya of the bases of bezpeki zhittyodiyalnosti in zagalnoosvitnih mortgages], *Naukovi zapysky: Zbirnyk naukovykh statei Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P.Drahomanova*, Kyiv, Vol. 47, pp. 94-99.
6. Kulinko, M.F. (1997), *Istoriya fizicheskoy kul'tury i sporta [History of Physical Culture and Sports]*, Orenburg book edition, pp. 12-245.
7. Latishina D. *Istoriya pedagogiki. Vospitanie i obrazovanie v Rosii (konets XIX – pochatok XX) [History of pedagogy. Education and education in Russia. (the end of the XIX - the ear of the twentieth century)]*, Forum, Moscow, pp. 5-30.
8. Ostroverkha, Yu.A. & Pistun, I.P. & Khobzei, M.K. (1999), *Okhorona zhyttia i zdorov'ia uchniv ta bezpeka yikh zhyttiedialnosti. Materialy na dopomohu vchyteliu [Protection of life and health of pupils and their life safety. Materials for the help of the teacher]*, Lviv, pp. 42- 105.
9. Skvortsov, A.E. (1980), «Podgotovka kadrov po fizicheskomu vospitaniyu v Rossii dlya uchebnykh ucherezhdений (1905-1917 r.)» [Training of personnel in physical education in Russia for educational institutions (1905-1917 rubles.)], *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury [Theory and practice of physical culture]*, №10, pp. 49-51.

10. Stolbov, V.V. (1982), *Istoriya rozvitiya fizicheskoy kul'tury i sporta: Uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskikh institutov po spetsial'nosti № 2114 «Fizicheskoe vospitanie» [History of development of physical culture and sports: Textbook for students of pedagogical institutes in the specialty № 2114. «Physical education»]*, Moscow, pp. 1-38.

**Erichева T., Palienko O. Preparations of teachers of sport for savins and reinforce the healthy of pupils in historical aspect.**

*Purpose of writing the article: to substantiate the need to comprehend the training of teachers of sport to preserve and strengthen the health of pupils, based on the historical aspect.*

*The methodology of research is based on the principles of historicity, objectivity and system analysis of facts and events.*

*Great concern appears when we talk about the healthy of young generation.*

*An important role in preserving and strengthening the health of students is given to the teacher.*

*The article covers the history of the training of teachers of physical education. The study plans are analyzed according to which the training of specialists was carried out at different periods of development of society.*

*An attempt was made to discover disciplines whose study would contribute to the development of healthy lifestyle habits in pupils.*

*The results of theresearch made it possible to find that the training of specialists in physical education was carried out from the middle of the XVIII century. The analysis of study plans has shown that disciplines for which sport teachers were trained is the basis for the education of a healthy personality. Teacher training, physical education, conservation and health promotion, study plans.*

**Key words:** *preparation of teachers, physical education, preservation and strengthening of health, curricula.*

Одержано 18.02.2018.

УДК 94:339(477.4:4-11) «190»

**Тетяна Соловійова,  
Олеся Ткаченко  
(Переяслав-Хмельницький)**

## **ТОРГОВЕЛЬНО- ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.**

*У статті, на основі аналізу архівних матеріалів та наукової літератури, висвітлено торговельно-економічні відносини Правобережної України в контексті історії Центрально-Східної Європи. Проаналізовано геополітичне становище Правобережжя, зростання товарності сільськогосподарського виробництва, формування та функціонування інфраструктури торговельно-економічних зав'язків, транзитних шляхів сполучень, як основних чинників залучення Правобережжя у торговельно-економічні відносини Російської імперії. Обґрунтовано місце і роль торгівлі регіону в розвитку та зміцненні народногосподарського комплексу України.*

**Ключові слова:** *Правобережна Україна, торговельно-економічні відносини, експорт, імпорт.*

Сьогодні, коли переосмислення нашим суспільством багатьох періодів минулого України зумовлює необхідність ґрунтовних досліджень вітчизняної історії, важливим є вивчення її окремих проблем, узагальнення тих досягнень, що вже були здійснені попередниками на ниві осмислення найважливіших аспектів минулого української держави, суспільства, економіки.

Тема зовнішньої торгівлі Правобережної України на початку ХІХ ст. викликала інтерес дослідників до цієї галузі. Його обумовили успіхи вітчизняного товарообміну, його важливе